

Трансформація європейських партійних систем: уроки для України

Катерина Меркотан,
головний консультант
Українського центру політичного менеджменту

У статті аналізується досвід трансформації європейських партійних систем з огляду на можливість його використання в процесі розбудови багатопартійності в Україні.

Партійні системи в країнах Європи відзначаються великою різноманітністю, що пояснюється їх соціальними, національними, історичними, релігійними та іншими особливостями. Для цих країн характерна багатопартійність. Правда, у різних регіонах Європи вона різна. Якщо на заході ця система має усталені традиції, то на сході багатопартійність перебуває здебільш у процесі новостворення [1; 2; 3; 4; 5; 6].

Динамічні політичні, економічні, соціальні зміни стали невід'ємною ознакою багатьох європейських країн. Це істотно вплинуло на функціонування партійних систем, включаючи як президентські, так і парламентські республіки. В останніх роль партій і партійних систем суттєво зростає.

Для розуміння змін, що відбуваються в партійних системах Європи, важливо звернути увагу на основні тенденції розвитку політичних партій. Нині вони еволюціонують під впливом загальносвітових факторів. Основні з них: розвиток світогосподарських зв'язків і глобалізація, зміна соціально-класової структури суспільства, зростання інформаційних потоків та їх вплив на громадську думку, посилення ролі інститутів громадянського суспільства. Окреслилися й нові тенденції у взаємодії партій з іншими інститутами громадянського суспільства, у відносинах партій і держави тощо [7; 8 та ін.].

У країнах Західної Європи в сучасних умовах соціальні й політичні конфлікти концентруються навколо досить чітко окреслених ідеологічних полюсів: консерватизм, лібералізм, соціал-демократія. Втім, було б помилкою вважати, що між конкуруючими політичними силами та ідеологічними течіями виростає непереборна стіна. Дослідники відзначають, що сучасні європейські партії схильні у своїх ідеологічних

**Трансформація європейських партійних систем:
уроки для України**

Катерина Меркотан

засадах поєднувати принципи соціал-демократії, лібералізму і консерватизму [4; 9; 10 та ін.]. Внаслідок цього більшість партій перестали бути „класовими” – вони перетворилися на так звані народні партії (партії „для всіх”), претендуючи на представництво різних верств населення [4; 9; 11]. Отже, партії як лівої, так і правої орієнтації формулюють свої позиції з різних питань так, щоб залучити на свій бік нових прихильників шляхом включення до передвиборчих програм відповідних вимог. Першими, до речі, вдалися до цього християнсько-демократичні партії [9].

Важливою передумовою трансформації є також тенденція до посилення фрагментації партійних систем, розширення спектра партійно-політичних альтернатив, збільшення впливу нових громадських рухів та екологічних партій (наприклад, „зелених”) [11], які здебільш і створюють проблеми для усталених партій.

Так, у Великій Британії на початку 1990-х років стали помітними процеси диференціації і фрагментації суспільства внаслідок слабкості інтеграційних інститутів, зокрема – коаліційних політичних партій. Втім, диференціація не розколола суспільство, а скоріш породила багатополлярність з різними, іноді протилежними, ідеологічними засадами. Такі протиріччя стали результатом суперечностей між консерваторами і лейбористами [12].

Про певну специфіку трансформації партійних систем свідчить тенденція до зростання коливань щодо ідейно-політичних уподобань значної частини виборців. Стали характерними різкі переходи симпатиків від одних партій до інших. Це свідчить про посилення „автономії” виборців стосовно партій. Прикметою такої автономії є неухильне збільшення кількості виборців, які називають себе незалежними або ж голосують за кандидата від партії-конкурента. Це також засвідчує послаблення ідеологічних позицій багатьох політичних партій, що викликає в них ідеологічні, організаційні та інші зміни.

Іноді сумніви щодо спроможності партій вирішувати гострі суспільні проблеми породжують такий феномен, як протестне голосування. У 1980-х роках це особливо стало помітно в країнах, де правлячі партії змушені були поступитися місцем опозиції – найчастіше не через зміни у партійно-політичних уподобаннях, а в результаті негативного ставлення виборців до партій, що тривалий час перебувають при владі. Та гостроту цієї тенденції не слід перебільшувати. Аналіз реальної ситуації свідчить, що партії, попри означені проблеми розвитку, зберігають свої позиції як головні актори в реалізації політичних функцій, особливо у виборчих процесах [13; 14; 15; 16]. Хоча їх вплив дещо зменшився, видається передчасним робити висновок про послаблення їх ролі, оскільки зменшення кількості виборців можна оцінювати радше не як тенденцію, а як певну ознаку сьогодення.

Саме тому наприкінці 1970-х - початку 1980-х років, у процесі переходу

від авторитарних до демократичних режимів, партії стали одним з найактивніших інститутів, що сприяли утвердженню нових політичних систем (наприклад, в Греції, Іспанії, Португалії та й в інших країнах). В Україні, зокрема, чимало труднощів посткомуністичного періоду породжується саме тим, що у нас немає дієздатних партій.

Слід зазначити, що в країнах Західної Європи сформувалися партійні демократії, для яких, незважаючи на певні відмінності, властиве домінування двох політичних таборів. Спільним для цих країн є те, що формування їх партійних систем розпочалося ще в XIX столітті. Поряд з партіями консервативного і ліберального спрямування тут зміцніли партії нових ідеологічних напрямів – соціал-демократичні і соціалістичні.

Класичним прикладом двопартійної системи Західної Європи є Велика Британія, де, як і в інших подібних системах, партії позиціонуються стосовно влади – правляча партія і опозиційна партія. Та це не означає, що інші партії зовсім втратили вплив. Менш впливові мають нечисленне представництво в парламенті, але проводять чимало своїх кандидатів на посади мерів міст та в регіональні органи влади.

Отже, в партійній системі Великої Британії чітко окреслені дві ідеологічні лінії – консервативна і лейбористська, які й визначають розвиток багатопартійності. У цьому процесі кожній партії доводиться зважати на нововведення у сфері державного управління, які впроваджуються суперником. Зокрема, за час свого перебування при владі Консервативна партія змінила політичний курс країни так, що повернення до ідей соціальної демократії виявилось неможливим. Щоб перемогти на виборах, лейбористи підтримали зміни, запроваджені консерваторами, а саме – процес приватизації, скорочення витрат на соціальну сферу, розвиток ринкової економіки.

На прикладі Великої Британії можна простежити ще одну важливу тенденцію розвитку багатопартійності. На час виборів 1997 року розбіжності програм, представлених Лейбористською і Консервативною партіями, були незначні. Лейбористи запропонували політику, яку міг підтримати „середній виборець”. Отже, підтверджується концепція „народних партій”, характерною ознакою яких є прагнення створити інтегровану ідеологію.

Для України цікавою видається партійна система „2,5”, або „2+1” [17; 18 та ін.], яка використовується в Німеччині. Найпотужнішими політичними силами там є Соціал-демократична партія Німеччини (СДПН) і блок Християнсько-демократичного союзу і Християнсько-соціального союзу (ХДС-ХСС). Однак з 1969 року й до початку 1990-х років уряд найчастіше формували сили, на чий бік ставала „маленька” Вільна демократична партія (ВДП). Нині роль „малої” партії, що вирішує долю уряду, відіграють „зелені”, хоча й „вільні демократи” теж представлені в парламенті. Окрім них останнім часом набирає сили Ліва партія, створена

Катерина Меркотан

на базі Партії демократичного соціалізму, котра має особливий вплив у східних федеральних землях [19].

З часу об'єднання Німеччини (1989 р.) партійна система цієї країни зазнала суттєвих змін. Німецькі дослідники класифікують партії, умовно поділяючи їх на східно- та західнонімецькі [17]. Слід зазначити, що умовно виокремлена західнонімецька партійна система більше нагадує двопартійну (ХДС-ХСС і СДПН), а східнонімецька – багатопартійну, точніше – трипартійну (ХДС, СДПН і ПДС). При цьому, ПДС має проблеми з її сприйняттям на заході країни, а „зелені” відчувають те ж саме на сході. До того ж, „зелених”, незважаючи на об'єднання їх з частиною східнонімецького громадського руху, східнонімецькі виборці сприймають як західну партію.

Отже, зміцнення впливу деяких партій за певними територіями, хоча навіть і умовне, не сприяє виробленню загальнонаціональної ідеології. Ця проблема нині актуальна й для України з її умовним поділом на схід і захід.

Як зазначалося, в більшості партійних систем країн Західної Європи відбуваються істотні зміни як в організаційному, так і в ідеологічному плані. Водночас існують специфічні особливості партійного розвитку. Так, Німеччина є прикладом демократичної держави, що вирізняється своєю політикою стосовно регулювання діяльності партій. Правовий статус німецьких партій, їх організаційні принципи регулюються Конституцією (ст. 21) та спеціальним законом про партії (від 24 липня 1967 р.). З огляду на це, досвід Німеччини має важливе значення для України, якщо враховувати подібність правових систем цих країн та механізмів регулювання діяльності політичних партій.

Оскільки партії – це політичні організації, які висувують кандидатів на державні посади, то воля держави не може бути сформована без їх активної діяльності. Політика у сфері регулювання діяльності політичних партій Німеччини найяскравіше проявляється у двох аспектах: 1) безпосередній контроль за діяльністю партій з боку спеціального державного органу, в тому числі й заборона їх діяльності; 2) фінансування партій державою.

У німецькому законодавстві передбачена можливість забороняти партії, які спрямовують свою активність на підрив чи ліквідацію демократичного ладу (аналогічна норма існує й у Законі України „Про політичні партії України”). Можливість заборони політичних партій має, за логікою німецьких законодавців, гарантувати розвиток демократичної політичної системи. Це положення, до речі, двічі застосовувалося на практиці: 1952 року – заборона неонацистської Соціалістичної імперської партії; 1956 року – заборона Комуністичної партії. В обох випадках суд доходив висновку, що ці партії не є демократичними, а тому їх діяльність має бути припинена. Разом з тим, рішення суду про заборону політичної партії не є світоглядним (ідеологічним). Прихильники комуністичної

ідеології не витісняються з політичної арени країни. Свідченням цього стало заснування Німецької комуністичної партії.

У Німеччині існує особлива система фінансування політичних партій за рахунок державних коштів: встановлено грошовий збір, що стягується з усіх громадян, які мають право голосу. Він стягується не лише при виборах до Бундестагу, але й при виборах до ландтагів і європейських організацій. Водночас закон зобов'язує політичні партії надавати звіти про походження їх фінансових ресурсів. Такі звіти публікуються, що дає можливість громадськості контролювати джерела фінансування партій.

Варто вказати й на одну із слабких сторін німецької партійної системи, яка стала проявлятися на початку 1990-х років. Йдеться про невдоволення значної частини населення політичними партіями. У публічних дискусіях це явище отримало назву „відчуження від партій” [3; 20 та ін.]. Воно відображає той факт, що німецькі партії вже не досить переконливо виконують свою головну функцію – посередництво між громадянами, з одного боку, і, з іншого, державою та суспільством і їх політичними установами. Це спочатку викликалося широким публічним обговоренням привілеїв, особливо фінансових, які зуміли створити для себе деякі політичні лідери.

Можна додати, що тенденція до збільшення державного фінансування партій властива для більшості західноєвропейських держав. Тим часом, у деяких країнах Європи (Італія, Угорщина та ін.) державне фінансування партій забороняється.

В цілому, аналіз політичної трансформації у країнах Центральної і Східної Європи нині привертає особливу увагу політологів. Крім дослідників з країн цього регіону, політичними змінами на теренах постсоціалізму цікавляться науковці Західної Європи й США (В. Адамський, В. Веселовський, Є. Внук-Ліпінський, І. Селені, Х. Штайнер та ін.) [21; 22; 23; 24; 25].

Після розпаду комуністичної монопартійної системи в більшості країн Центральної і Східної Європи політологи прогнозували щонайменше створення нових партійних систем з численними політичними партіями [6; 26 та ін.]. Це, у свою чергу, мало спричинити подрібнення та ідеологічну фрагментацію суспільства з проблемами створення парламентської більшості, а також створення багатопартійних систем з так званим „поляризованим плюралізмом” (за термінологією Дж. Сарторі) [27]. Згодом, після короткого тріумфу молодих демократичних партій і громадських рухів, знову мав задомінувати професійний вишкіл старої партійної еліти, але вже під новою назвою і в нових (посткомуністичних) умовах. Інша версія – вони збережуть домінуючу роль у партійній системі.

Та ці прогнози не виправдалися. Принаймні, в тому, що стосується країн – нових членів ЄС. Але як раніше, так і нині спостерігаються тенденції до розвитку в обох напрямках, оскільки партійні системи продовжують

**Трансформація європейських партійних систем:
уроки для України**

Катерина Меркотан

видозмінюватися. Це засвідчує польський, естонський, латвійський, литовський досвід розбудови багатопартійності, де вже розпочалася друга хвиля створення політичних партій.

При дослідженні східноєвропейських партійних систем важливо акцентувати увагу на особливостях, визначених, зокрема, Г. Голосовим [28]. Йдеться про те, що для характеру партійної системи в цілому важливо, наскільки впливовою є „партія-спадкоємиця” стосовно партії, що перебувала при владі в комуністичний період. Там, де „партія-спадкоємиця” залишається сильною, з високою підтримкою на виборах (як було, наприклад, в Болгарії в 1990-х роках), вся партійна система вибудовується довкола ставлення до комуністичного минулого, персоніфікованого цією партією. У випадку, коли вплив „партії-спадкоємиці” незначний або вона переходить на реформаторські позиції (Чехія, Угорщина), то відбувався перехід до нової партійної системи. А це система, у якій конкурують праві консерватори і соціалісти, а ліберальний сектор з більшим чи меншим успіхом виконує роль противаги між цими двома ідеологічними силами [29].

Оскільки становлення багатопартійності безпосередньо пов’язується зі змінами в соціальній структурі суспільства, то чимало досліджень присвячується аналізу нової політичної еліти. Тут слід відзначити працю „Три еліти процесу демократизації у Центрально-Східній Європі” Я. Василевського [30]. За Я. Василевським, еліта перехідного періоду мала основним завданням розпочати процес виходу з державного соціалізму, започаткувати поширення демократичних принципів, обрати форму нового політичного режиму. Для реалізації цих завдань необхідні були масові політичні рухи та новий орган законодавчої влади (парламент). Еліта періоду трансформації була покликана створити новий порядок. У політичній сфері це означало запровадження виборчої системи, конституційну розбудову, створення багатопартійної системи. Третій тип еліти – еліта консолідації – мав виконати інтеграційну функцію як в суспільстві, так і на міжнародній арені. Що стосується політичних партій, то така консолідація означала визначеність і дієвість партійної системи. Зрозуміло, що в останньому випадку йдеться про перспективну функцію еліти.

Не важко помітити схожість у реалізації певних функцій і досягнутих результатів елітою країн Центрально-Східної Європи й України. Щоправда, досвід демократизації західноєвропейських країн багатший з огляду на дієвість політичних інституцій. Саме тому він може бути певним взірцем у процесі політичних трансформацій в Україні, а дослідження польських, угорських, чеських вчених – методологічним підґрунтям для вироблення теоретичних засад політичної, а відтак і партійної розбудови в нашій країні.

Отже, європейські країни, що трансформувалися, мають чимало

спільних рис. По-перше, їх минуле пов'язане з соціалістичним укладом і успадкованими протиріччями суспільного розвитку. По-друге, сучасний розвиток цих країн спрямований на трансформацію суспільного життя. Йдеться, зокрема, про впровадження принципів і механізмів ринкової економіки і поширення демократичних процесів у всіх сферах суспільного життя. Разом з тим, є і певна специфіка. Так, країни Центральної Європи, порівняно з країнами Східної Європи, відрізняються більш розвинутими осередками демократії та громадянського суспільства [25, с. 194]. Втім, політична система переважної більшості країн цих регіонів набуває нових якісних ознак. Однією з них став перехід від однопартійності до багатопартійності.

Розбудова багатопартійності в Центральній Європі розпочалася з появи громадських рухів, більшість яких згодом трансформувалася в політичні партії. „Хартія 77” і Громадянський форум у Чехословаччині, Союз вільних демократів і Союз молодих демократів в Угорщині, „Солідарність” у Польщі – всі вони виступали за утвердження нових політичних цінностей, а саме – домінування громадянського суспільства над комуністичною бюрократичною державою [6, с. 214].

На думку П. Льюїса, дослідника партійної політики країн Центральної і Східної Європи, існує тісний зв'язок між активністю політичних партій і практикою розвинених демократій. Водночас спостерігається істотна невизначеність ролі політичних партій у процесі демократизації Східної Європи, який викликав їх до життя [31, с. 104]. Ці розбіжності пояснюються специфікою „хвилі” демократизації та історичного контексту, у якому вони виникали.

Перша тривала хвиля демократизації супроводжувалася індустріалізацією та необхідністю інкорпорувати робітничий клас у політичну спільноту. Друга хвиля була пов'язана з падінням фашистських і праворадикальних режимів, а згодом – з деколонізацією і формуванням державності у „третьому світі”. Третя хвиля розгорталася під впливом консолідації „глобалізованої капіталістичної системи” і посиленням транснаціональних зв'язків.

Крім того, у перехідні періоди виявляється досить живучою традиція відтворення авторитарної системи влади. Хоча і еліта, і контреліта охоче декларують нові принципи й цінності, насправді вони, через невизначеність курсу й плану розвитку та брак досвіду демократичного функціонування, продовжують діяти в стилі колишньої авторитарної моделі.

В цілому у постсоціалістичних країнах переважають об'єднання рухів і партій, недостатньо вкорінених у соціальних структурах і досить розмитих в ідейно-політичному плані. Це надто динамічні структури. Вони змінюють свої позиції, розпадаються, об'єднуються, створюють різні коаліції тощо. На такій базі парламенти не можуть працювати ефективно,

**Трансформація європейських партійних систем:
уроки для України**

Катерина Меркотан

а отже й приймати та реалізовувати ефективні рішення. Їх майбутнє, як і перспектива зміцнення демократії, може гарантуватися: 1) еволюцією і вдосконаленням парламентських республік (за зразком центральноєвропейських країн) з посиленням законодавчої гілки влади; 2) консолідацією політичної системи на основі ефективної трансформації та демократизації політичних партій; 3) врівноваженням партійних систем (з одного боку – правляча партія, з іншого – авторитетна коаліція опозиційних партій).

Практика засвідчила, що навіть протистояння автократичного і демократичного варіантів у новостворюваних політичних системах не є єдиною цариною боротьби. У перехідні періоди йдеться не „про простий вибір між регресом до автократії та прогресом до демократії”. Є ще, принаймні, дві альтернативи – „гібридні режими”, що поєднують елементи автократії й демократії, і „демократії, що не утвердилися” [32, с. 59]. У деяких країнах існує лише „процедурний мінімум” демократичної системи. У них немає базового консенсусу, що визначає відносини між партіями, громадськими рухами, етнічними та релігійними групами [32, с. 61].

Нині в країнах Центральної і Східної Європи кількість партій, представлених у національних парламентах, досить обмежена. Від країн Балтії, через Польщу, Чехію, Словаччину, Угорщину і до Словенії їх кількість коливається від чотирьох до семи. Але так не було від початку – це стало результатом процесу концентрації політичних сил.

В Угорщині, зокрема, цей процес найбільший виразний. Там вже можна говорити про біполярну трипартійну систему з двома великими антиподами. З одного боку, це партія Фідец, яка змогла консолідуватися в народну партію правого центру, а з іншого боку – соціалісти, які успішно об'єднали лівий центр. Появі такої відносно обмеженої кількості партій у нових країнах ЄС сприяв певний прохідний бар'єр у виборчому законодавстві (переважно 4 - 5 %) [33].

Отже, у молодих демократіях можна констатувати певну концентрацію і консолідацію партійних систем, або, принаймні, говорити про наявність помірковано плюралістичних систем, які складаються з кількох партій. Та у більшості випадків результати парламентських виборів від однієї кампанії до іншої дуже нестабільні. Це свідчить про значні електоральні коливання: багато виборців від виборів до виборів змінюють свою електоральну прихильність. Співвідношення „сталого”, лояльного до партії електорату і виборців без певних партійних уподобань неухильно змінюється на користь останніх.

Якщо порівняємо усталені партійні системи країн Західної Європи з системами нових східноєвропейських демократій, то відразу побачимо значну різницю між ними. Багатопартійність Західної Європи підживлюється за рахунок усталених традицій соціально-культурного

середовища і партійно лояльного електорату. В нових демократіях цей фактор характерний, передусім, для сприйняття посткомуністичних партій. В середньому співвідношення між „непостійними” і „постійними” виборцями в молодих демократіях складає 80 на 20 %. Не виключена можливість зміни цього співвідношення у зворотному напрямі, якщо молодим партіям правоцентристського спектра вдасться створити міцні територіальні організації і дещо реконструювати свої електоральні поля.

Одним із суттєвих (негативних) наслідків нестабільних результатів парламентських виборів є слабкі урядові коаліції, що часто змінюють свою конфігурацію. Короткотривалість каденції змушує уряд робити акцент на досягнення короткострокового успіху, що надає йому популістських ознак. Якщо уряд і ризикує вдаватися до структурних реформ, то він наражається на небезпеку швидкого відсторонення, оскільки успіх такого реформування не відразу дає позитивні наслідки. Короткі терміни урядування провокують пошук „легкої здобичі”, тобто – посилюють корупційні явища.

Отже, нестабільність партійної системи негативно відбивається на розвитку держави і суспільства в цілому. Так, Україна, формуючи свою багатопартійність, зустрічається з багатьма проблемами, описаними вище, в тому числі й з корупцією у державних органах.

З огляду на вищезазначене, можна стверджувати, що процес розбудови багатопартійної системи країн Центральної, а особливо Східної Європи, включаючи й Україну, пов'язаний зі структуруванням електорату. Через невизначеність соціальної бази ускладнюється процес ідеологічної ідентифікації окремих партій і партійної системи в цілому.

Політичні партії змушені обирати не групову, а конфліктну стратегію (в основі конфлікту – протиріччя світоглядних принципів старої і нової політичної систем) [34]. І це цілком зрозуміло. В період трансформації ідеологічні й аксіологічні конфлікти переважають економічні, правові тощо.

Викладене дозволяє зробити висновок, що партії, які прагнуть закріпитися на політичному полі і перемагати не на одних виборах та урядувати не одну каденцію, мають спиратися, насамперед, на надійну електоральну базу. При цьому варто пам'ятати, що партійна прихильність вже не успадковується від батьків (як у випадку з традиційними християнськими демократами чи соціал-демократами).

Варто вказати на ще один чинник, який істотно впливає на особливості багатопартійності у регіоні. Йдеться про вплив організаційних стандартів європейських партій (партій європейського типу, тобто тих, що мають фракції у Європарламенті). Це, з одного боку, організаційна та програмова західноєвропейська традиція, а з іншого – створення транснаціональних угруповань. При цьому відчутним є їх прагнення утвердитися у своїй національній політичній системі, а також отримати підтримку ззовні, від

Катерина Меркотан

паневропейських партій.

Отже, модель багатопартійності, що формується на теренах країн Центральної і Східної Європи, зумовлена, і не в останню чергу, процесами євроінтеграції. Разом з тим, неоднозначність цих процесів породжує ймовірність політичного конфлікту між партіями, налаштованими на інтеграцію, і партіями, що скептично до неї ставляться. Відтак посилюється конкурентний чинник партійного розвитку, який базується на поляризації електоральної думки і в результаті позначається на структурі партійної системи в цілому. У зв'язку з цим партійні ландшафти Центральної і Східної Європи лишаються й досі нестабільними. Крім того, остаточно не подолано ймовірність появи антидемократичних сил чи повернення старих авторитарних структур.

Політична апатія і низька участь у виборах, з одного боку, і політична невдоволеність і протестна поведінка, з іншого, можуть у будь-якій молодій демократії перетворитися на поживний ґрунт для популістських „антипартій”.

З огляду на руйнівний спадок комуністичної ідеології, високу нестабільність електоральних уподобань і значний протестний потенціал, партійні системи в молодих демократіях характеризуються невизначеністю і несформованістю організаційних та ідеологічних засад. Недостатній рівень партійної конкуренції може бути корисним лише для досягнення певної гнучкості у вирішенні проблем перехідного періоду і створення ефективних коаліцій.

Таким чином, партійні системи перехідного періоду мають суттєвий потенціал генерування нестабільності. Проблеми виникають і через сам процес розвитку партій. Найочевидніша з них – труднощі ідеологічної ідентифікації. Коли партії, що називають себе соціалістичними або соціал-демократичними (наприклад, Угорська соціалістична партія, Партія соціальної демократії в Польщі), проводять політику скорочення соціальних видатків і започаткування радикальних економічних реформ, то вони навряд чи дотримуються проголошеної ними ідеології. З іншого боку, партії, не пов'язані будь-якими політичними програмами і зобов'язаннями, мають високий рівень автономності навіть від влади.

Як бачимо, перспективи політичного розвитку в країнах регіону різні. Однак вони видаються перспективнішими в Польщі й Угорщині. На разі мало хто вважає автентичними проблеми Чехії, Словаччини, Болгарії і Румунії, але ці країни постійно зустрічаються з проблемами політичної невизначеності та нестабільності у функціонуванні партійних систем.

Зрештою, очевидно, що ідея вступу до Євросоюзу однаково приваблива для країн і Центральної, і Східної Європи. Цей процес мотивує політичну консолідацію, визначає політику й інституціональні стандарти в регіоні. Можна, звичайно, вважати, що це послаблює партійний розвиток і партійну конкуренцію, оскільки ці країни вже почали адаптуватися до

європейського законодавства. Однак можлива й інша точка зору, згідно з якою партії, зважаючи на вплив інтеграційних процесів, все ж залишають за собою право зберігати національні особливості, а відтак й ідеологію, яка видається найбільш придатною для того чи іншого національного ґрунту.

Аналіз змін у партійних системах європейських країн дозволяє зробити деякі **висновки**.

1. Частина європейських партій (Західна Європа) має багаторічний досвід багатопартійності, інші партії лише набувають його (Центральна і, особливо, Східна Європа). Водночас майже всі партійні системи Європи перебувають на етапі суттєвих трансформаційних процесів. У країнах Західної Європи зміни зачіпають, насамперед, їх ідеологічну базу та законодавчі процедури. Для країн Східної Європи більш характерна зміна організаційної складової партійних систем. Україна може бути зацікавлена у вивченні обох цих напрямів формування багатопартійності.

2. Серед тенденцій, які спричиняють зміни партійних систем, можна виокремити:

- випрацювання інтегрованої ідеології. Створюються так звані народні партії, які намагаються поєднати соціал-демократичні, ліберальні та консервативні ідеї;

- розмивання соціальних структур тієї чи іншої партії, внаслідок чого зростає кількість незалежних виборців, які не ідентифікують себе з тією чи іншою ідеологією. Внаслідок чого партії втрачають усталений електорат, посилюється тенденція до відриву їх від інших інститутів громадянського суспільства; ставлення виборців до партій здебільш визначається не прихильністю до їх ідеології, а якостями партійних лідерів;

- посилення євроінтеграційних процесів, які безпосередньо впливають на зміну форм представницької демократії, а відтак і на модель сучасної європейської політичної партії.

3. Ідентифікація партійної системи, що стала можливою внаслідок демократичних трансформацій в Центральній і Східній Європі, залежить від таких факторів: вихідна партійна структура перед процесом трансформації (наявність однопартійної чи багатопартійної системи); специфіка суспільних конфліктів; діяльність влади й опозиції; інституційні складові партійної системи, правове регулювання партій і виборчого права, прийняте в межах процесу трансформації; зовнішні чинники, що впливають на трансформаційні процеси.

4. Ліквідація колишніх партійних структур ще не обумовлює інституційні зміни. Нова партійна система формується поступово, а її нестабільність негативно позначається на розвитку як держави, так і суспільства.

5. Політичні партії зберігають важливі позиції як головні актори в

реалізації політичних функцій, а особливо як головні суб'єкти виборчого процесу. Саме тому досить перспективним видається використання в Україні досвіду партійного будівництва в європейських країнах, оскільки умови, в яких вирішуються ці проблеми, досить схожі.

Література:

1. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций // Полис. - 1994 - № 1. - С. 33 - 48.
2. Фукуяма Ф. Конец истории и последний человек. - М.: АСТ, 2004. - 488 с.
3. Голосов Г. В., Мелешкина Е. Ю. Политические партии и выборы. СПб.: Борея-Арт, 2001. - 164 с.
4. Гаджиев К. С. Политическая наука. - М.: Гардарики, 2000. - 512 с.
5. Алмонд Г., Пауэлл Дж., Стром К., Даотон Р. Сравнительная политология сегодня / Пер. с англ. - М.: Аспект Пресс, 2002. - 537 с.
6. Эндрейн Ч. Ф. Сравнительный анализ политических систем. - М.: Инфра-М, 2000. - 320 с.
7. Согрин В. В. Двухпартийная система США: преемственность и обновление // Полис. - 2003. - № 3. - С. 164 - 170.
8. Кот В. С. Концептуализация политического сообщества // Полис. - 2006. - № 1. - С. 104 - 109.
9. Политические партии: история, теория, практика / Сборник трудов под ред. Ковлера А. И. - М.: Луч, 1993. - Вып. 1. - С. 74 - 75.
10. Шмачкова Т. Мир политических партий // Полис. - 1992. - № 1 - 2.
11. Партии и движения Западной и Восточной Европы: Теория и практика / Проблемно-тематический сборник под ред. В. П. Любина. - М.: ИНИОН, 1997. С. 45 - 53.
12. Hueglin T. O. The Politics of Fragmentation in Age of Scarcity: A Synthetic View and Critical Analysis of Welfare State Crisis // Canadian Journal of Political Science. - 1987. - June. - P. 235 - 264.
13. Політичні партії в демократичному суспільстві / Йозеф Тезінг, Вільгельм Гофмайстер (видавці). — К., 2001. — 128 с.
14. Дубровина Е. П., Зотова З. М. Партии и выборы: опыт избирательных кампаний 2003 - 2004 годов. - М.: РЦОИТ, 2005. - 208 с.
15. Уоллерстайн М. Избирательные системы, партии и политическая стабильность // Полис. - 1992. - № 5 - 6.
16. Зульцбах В. Основы образования политических партий / Пер. с нем. И. Гиляровой. - М.: Изд-во „Европа”, 2006. - 312 с.
17. Нидермайер О. Развитие партийной системы в новых федеральных землях Германии // Обозреватель. - 2004. - № 3. - www.rau.su/observer
18. Форстнер К. Факторы, определяющие партийный спектр в Германии // Выборы в Российской Федерации. Под ред. М. Б. Горного. -

Спб., 2002.

19. Верховна Рада України / Комітет з питань Європейської інтеграції: Співробітництво України та Німеччини: Парламентські слухання. - 146 с.

20. **Пантин В. И., Лапкин В. В.** Трансформация рационально-цивилизационной идентичности современного российского общества: проблемы и перспективы // Общественные науки и современность. - 2004. - № 1. - С. 52 - 63.

21. **Adamski W. A.** Societal Conflict and Systemic change. The case of Poland 1980 - 1992. - Warsaw, 1993.

22. **Weselowski W.** Social Mobility in Comparative Perspective. - Warsaw, 1978.

23. **Wnuk-Lipinski E.** After Communism. A Multidisciplinary Approach to Radical Social Change. Warsaw, 1995.

24. **Eyal G., Szelenyi I., Townsley E.** Making Capitalism without Capitalism. The new Ruling Elites in Eastern Europe. - London, New York, 2000.

25. **Штайнер Х.** Відмінності та схожість у соціальних реаліях. Соціологічний аналіз Росії порівняно з Польщею та Угорщиною // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. - 2003. - № 4. - С. 191 - 206.

26. **Коровицына Н. В.** Сравнительный опыт общественных преобразований в постсоциалистических странах // Социс. - 2002. - № 5. - С. 9 - 18.

27. **Sartory G.** Parties and Party Systems. - Cambridge, 1976.

28. **Голосов Г. В.** Партийные системы России и стран Восточной Европы. - М.: Весь Мир, 1999. - 152 с.

29. **Титков А. С.** Россия 2000-х годов: новая партийная система, новая политическая география // Пути России: существующие ограничения и возможные варианты. Междунар. симп., 15 - 17 янв. 2004 г. - М.: МВШСЭН, Интерцентр, 2004. - С. 107 - 115.

30. **Wasilewski J.** Elite in the Central-East European Democratization // Transformative Path in Central and Eastern Europe. - Warsaw, 2001.

31. **Льюис П.** „Третья волна” демократизации в Восточной Европе: Роль партий и политическое развитие в сравнительной перспективе. (Реферат) // Политическая наука. - 2006. - № 1. - С. 103 - 108.

32. **Schmitter Ph. C.** Dangers and Dilemmas of Democracy // Journal of Democracy, April 1994. - Vol. 5. - № 2.

33. **Феен Г. Й.** Розвиток партійних систем у посткомуністичних країнах // www.kas.de/ukraine

34. **Даудерштадт М., Геррште А., Маркус Д.** Демократичний перехід: соціал-демократія у Східній та Центральній Європі. - К., 2000.